

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

УДК 808.3-083-55

ПРАЦЯ, ГРУНТОВАНА НА ВИЧЕРПНІЙ ДЕСКРИПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК XVI–XVII ст.

[Гриценко С. П. Динаміка лексики української мови
XVI–XVII ст. Київ : КММ, 2017. 934 с.]

Жанна Колоїз

Криворізький державний педагогічний університет

Kryvyi Rih State Pedagogical University

пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна

koloiz.zv@gmail.com

Упродовж останніх десятиріч українські мовознавці звертають особливу увагу на різнобічне вивчення причин, способів і механізмів поповнення українського лексики новими номінативними одиницями, що детерміновано актуальністю й перспективністю лінгвістичних студій, спрямованих на комплексне дослідження взаємозв'язку мови й духовної культури народу, впливу інтра- й екстралінгвальних чинників на появу тих чи тих номенів у відповідні часові проміжки.

Анонсована монографічна праця розбудовує теоретичні аспекти дослідження лексики в історичній парадигмі, дає цінний матеріал щодо тематичної, семантичної, формально-структурної розмаїтості ексцерпованої з різних джерел лексики, маніфестує склад, ідеографічну віднесеність та шляхи розвитку лексики української писемної мови XVI–XVII ст., оновлює інформаційно-довідкову базу, на основі якої здійснено відповідний аналіз динаміки лексики окресленого часового проміжку, “відкриває перспективу окреслення основних напрямів формування лексики відповідної епохи” (с. 4–5).

Глибоко усвідомлюючи те, що “пам'ятки лише частково відтворюють структуру мови, становлять своєрідний відгомін її реального буття” і що “про усне мовлення, що завжди найточніше відтворює узус мови, її реальну структуру доводиться говорити лише гіпотетично” (с. 5), авторка праці

водночас упевнено заявляє: “унаслідок зіставлення впливів різних факторів на розвиток мови, враховуючи неоднакову інтенсивність їх проявлення в текстах пам’яток, видається можливим створення в майбутньому об’єктивної й різнопланової історії лексичного складу мови” (с. 5). До того ж Світлана Павлівна небезпідставно акцентує: “вичерпне охоплення свідчень писемних пам’яток може стати однією з передумов глибокого пізнання еволюції лексикуону як евристично особливо цінного рівня мовної структури” (с. 5).

Реалізації наукового проекту, зокрема розв’язанню низки дослідницьких завдань (з’ясування чинників збереження / змінності лексикуону; визначення ролі й характеру міжмовної взаємодії як одного з факторів зміни структури лексикуону; установлення параметрів динаміки та форми її оприявлення в лексиконі; реєстрація й аналіз масиву номінативних засобів окресленого часу), сприяє міцне наукове підґрунття: опрацьовано понад 300 джерел фактичного матеріалу (різножанрових писемних пам’яток), ураховуючи словники й довідники, список використаної літератури нараховує 1136 позицій – наукових доробків як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. У зв’язку з цим монографія Світлани Павлівни Гриценко викликає неабиякий інтерес. Українське мовознавство отримало ґрунтовне дослідження ролі іншомовних лексичних впливів на розвиток української мови XVI–XVII ст. Можна тільки вітати появу такої праці, яка, поза всяким сумнівом, зробила свій внесок у розбудову лексикологічної теорії загалом та української історичної лексикології зокрема.

Дослідження вирізняється чіткою, продуманою структурою, передбачає традиційні складники: вступ (“Статика VS динаміка мови (замість передмови)”), п’ять розділів, у більшості з яких наявні логічні й закономірні підрозділи, висновки, списки джерел, словників та довідників, літератури. Особливо цінними, на нашу думку, є додатки, що являють собою такі зразки: I. Лексикографічне відтворення часу запозичень; II. Ідеографія запозичень у писемних джерелах XI–XVII ст.; III. Назви професій та роду занять; IV. Семантичні зміни запозичень (фрагмент історичного опису).

Монографія С. Гриценко утверджує думку, що важливим чинником динаміки будь-якої мови є взаємодія з іншими мовами, наслідками якої є зміна складу структурних елементів, їхніх функцій (с. 11). Звідси, відповідно, увага до термінів і терміносполук на позначення слова, яке потрапило до мови-реціпієнта з іншої мови і подальше функціонування якого було зумовлене як мовними, так і позамовними чинниками (с. 12–16); до дискусії про доцільність поділу лексико-семантичної системи на предметні, тематичні, лексико-семантичні групи і т. ін. (с. 17). Осмислення динаміки як іманентної ознаки мови дало змогу окреслити метамову пропонованого дослідження (с. 18–19). Цілком логічними й умотивованими вважаємо розмірковування дослідниці щодо стану і прийомів вивчення лексики української мови XVI–XVII ст. у різних наукових студіях (с. 19–47), позамовних факторів розвитку лексики відповідного періоду (с. 47–68). Адже, як справедливо зауважує Світлана Павлівна, “чимало фактів, які можуть внести *суттєві корективи* в розуміння специфіки розвитку староукраїнської мови досліджуваного періоду, можна віднайти саме у працях із діалектології, археології, етнографії, історії, фольклористики і т. д.” (с. 46). Окрім того, “більшість освічених людей XVI–XVII ст. перспективу мовного розвитку держави вбачали в розвії староукраїнської літературної мови, при цьому розуміючи важливість для наукового, культурного і політичного поступу знання інших іноземних мов” (с. 68). Не викликає принципових заперечень твердження авторки рецензованої праці про те, що сучасній лінгвістиці бракувало “грунтового монографічного дослідження узагальнювального характеру про тенденції розвитку староукраїнського лексикону, у якому був би висвітлений той потужний іншомовний вплив та форми протидії йому питомої лексики, було зведено воедино результати розрізнених спостережень, визначено взаємозв’язок окремих елементів усередині лексичної системи та окреслено основні напрями розвитку українського лексикону” (с. 47). А відтак монографію С. Гриценко можна сприймати як заповнення відповідної наукової ніші.

Дослідниця, гадаємо, зробила загалом успішну спробу осмислення не лише теоретичних засад динаміки лексику як об'єкта лінгвістичного опису, а й простежила статичне й динамічне в українському лексиконі XVI–XVII ст., репрезентувала спадщину лексику попередніх епох у пам'ятках XVI–XVII ст., зосередивши увагу на збереженні лексики без відчутних змін (с. 80–105) та мінімальних семантичних змінах лексики (с. 105–108), маніфестувала редукцію лексику (с. 108–112) й ідеографічну стратифікацію іншомовних переймань в українському лексиконі XVI–XVII ст (с. 112–217). Це сприяло появі узагальнень на зразок: динамічні процеси варто розглядати на тлі всієї засвідченої писемної історії мови; динаміка лексику можлива *і за умови мінімальних змін чи без змін*, охоплює практично всі ТГЛ; зіставлення лексику різних хронологічних зрізів уможливило припущення про деактуалізацію в мовленні, функційну редукцію низки лексем, слівформ, значень; динаміці українського лексику XVI–XVII ст. сприяло поповнення новими іншомовними елементами, які збагатили всі ідеографічні сфери і т. ін. (с. 216–217).

Позитивно оцінюємо матеріал, у якому йдеться про деривацію як шлях розвитку номінативного ресурсу мови, що яскраво ілюструють наявні розгалужені гнізда похідних від запозичених і питомих основ, різноманітні способи та моделі словотворення. Світлана Павлівна диференціює семантичну (с. 218 – 224) та формально-семантичну деривацію, де остання передбачає зіставлення негібридного (с. 227–236) / гібридного (с. 236–247) різновидів. І негібридні, і гібридні деривати осмислюються крізь призму моделей творення: у першому разі – “запозичена основа + запозичений афікс” (с. 227–231) та “питома основа + питомий афікс” (с. 231–236); у другому – “питома основа + запозичений афікс” (с. 236–237) та “запозичена основа + питомий афікс” (с. 237–245). Скрупульозний аналіз матеріалу дав підстави говорити “про такий період як час виразної активності відповідних словотворчих моделей” (с. 247), зокрема й зараховувати до продуктивних моделей творення іменників питомої генези із

суфіксами -ач, -ак, -тель, -к-, -ьник, -арь; прикметникових похідних із суфіксом -к-; віддієслівних іменників, прикметників із суфіксом -н- тощо.

Логічно обґрунтованим і доцільним є, безумовно, дослідження іншомовних впливів динаміки лексики української мови XVI–XVII ст. (с. 248–263) та часу запозичування як параметру опису відповідного лексику (с. 264–304). Із позиції авторки праці, “урахування часу запозичення лексеми, словоформи важливе як визначення моменту внутрішньосистемних змін, перебудови відношень, нерідко трансформації наявних семантичних полів тощо” (с. 304). Своєю чергою, “хронологізація запозичень забезпечує досягнення вичерпної й об’єктивної характеристики динаміки мовних одиниць у часі, а також пов’язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури” (с. 304).

Наукові розмірковування Світлани Павлівни є конструктивними, теоретично переконливими, засвідчують її всебічну обізнаність у досліджуваній проблематиці.

Загалом же дослідниця успішно впоралася з розв’язанням низки окреслених проблем, наочно продемонструвала, що для пізнання історії запозичених слів важливим є з’ясування історії функціонування відповідних лексем у мові-джерелі та мовах-посередниках, з’ясування часу їх появи (момент входження), поширення та адаптації в мові-реципієнті.

Підсумовуючи сказане, зауважимо: монографія “Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст.”, безсумнівно, є визначною подією для всієї вітчизняної лінгвістичної спільноти, заслуговує на належне поцінування. Упевнена, що вона обов’язково знайде своїх читачів, які цікавляться історією української мови, історією оновлення та збагачення її лексики. Адже “сьогодні актуальною залишається вичерпна дескрипція нових пам’яток, формування індексів лексем і словоформ кожної пам’ятки” (с. 309).

Авторці ж рецензованої монографічної праці принагідно хочеться побажати творчого натхнення й подальших наукових здобутків на теренах вітчизняної історичної лексикології й дериватології.